

Любов Дубровіна,

д-р іст. наук, професор, чл.-кор. НАН України,
директор Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Галина Ковальчук,

д-р іст. наук, професор,
директор Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Розвиток електронних інформаційних ресурсів рукописної та книжкової спадщини в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського

Розкривається сучасний стан підготовки електронних ресурсів рукописного та книжкового національного надбання, розвитку наукових досліджень і створення баз даних, електронних каталогів, повнотекстового наукового ресурсу, цифрових колекцій Інституту рукопису, відділу стародруків та рідкісних видань, відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

К л ю ч о в і с л о в а: рукописна та книжкова спадщина, електронні ресурси, бази даних, книжкові пам'ятки, історичні колекції НБУВ, Державний реєстр національного культурного надбання.

Сучасні наукові бібліотеки завдяки інтегрованим рукописним та книжковим фондам історико-культурної спадщини динамічно трансформуються у багатофункціональні соціальні інститути пам'яті. У суспільстві знань наукові книгозбірні виконують подвійну функцію: а) акумулюють джерела історичного досвіду нації; б) розвивають комунікаційні засоби увіковічнення та трансляції духовних цінностей з покоління в покоління. Впроваджуючи інформаційно-комунікаційні технології, наукові бібліотеки стають активними учасниками інформаційного простору, що значно посилює їхній вплив на розвиток держави, науки, освіти, культури.

Особлива роль у цих процесах належить унікальним фондам рукописів, стародруків, рідкісних видань, історичних колекцій, які є основою складовою національної духовної спадщини. Сьогодні значно розширено можливості доступу користувачього загалу до історичного надбання через створення електронних ресурсів на рукописні та книжкові фонди, зокрема баз даних на різні види, типи джерел і цифрових колекцій рукописних та книжкових пам'яток. Формування такого ресурсу є важливим завданням сучасної бібліотечної науки і практики, що й визначає відповідну тематику наукових досліджень у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (далі НБУВ).

Дослідження книжкової спадщини та створення різновидового електронного ресурсу розпочалися в НБУВ ще у 90-х рр. минулого століття. Вони

пройшли важливий етап визначення спеціальних теоретичних напрямів, вирішення науково-методичних книгознавчих та інформаційно-технологічних питань стосовно створення інформаційних ресурсів на багатоаспектні об'єкти рукописної та книжкової спадщини, зокрема на рукописні книги, стародруки та рідкісні видання XIX–XX ст. різного походження та часу, на колекції архівних документів та історичних бібліотечних зібрань. Це дає змогу ввести у науковий обіг великий інтелектуальний ресурс, конче необхідний для прискорення розвитку різних напрямів науки, освіти та культури України.

За останні роки фахівцями НБУВ виконано декілька відомчих науково-дослідних тем, затверджених НАН України, де питання створення розвинутого електронного ресурсу стало одним з провідних. Значне місце в цьому процесі належить комплексним кодикологічним, джерелознавчим, археографічним, архівознавчим та книгознавчим дослідженням попримірникового та колекційного складу унікальних фондів, розробленню і впровадженню наукових методик опису колекційних книжкових та рукописних джерел. Паралельно з означеними розробками впроваджувалися оригінальні інформаційно-технологічні рішення стосовно формування унікального бібліотечного ресурсу та створення різновидового електронного ресурсу з можливостями широкого наукового пошуку достовірної інформації. Розпочалося поповнення баз даних та системи електронних каталогів, цифрових колекцій унікальних книжок та

рукописів, повнотекстових ресурсів наукових праць, підготовлених співробітниками НБУВ. Розроблення відомчих наукових тем, присвячених цій проблемі, супроводжувалося підготовкою індивідуальних та колективних монографій, виданням збірників наукових праць «Рукописна та книжкова спадщина України» (20 випусків), матеріалів міжнародних конференцій, наукових каталогів та довідників по фондах, публікаціями пам'яток та документальних джерел, у т. ч. на компакт-дисках. Результати наукової діяльності оприлюднювалися у виступах на конференціях, семінарах та конгресах. Сьогодні численні публікації наукових співробітників, які беруть участь у дослідженні академічної проблематики, представлені в повнотекстових ресурсах на порталі НБУВ у розділі «Інформаційні ресурси», а також вони є доступними в читальних залах Бібліотеки.

Про активну участь співробітників у виконанні наукових тем свідчать підготовлені та успішно захищені ними кандидатські і докторські дисертації.

З самого початку було чітко розуміння, що одним з найважливіших чинників успішного створення інформаційних ресурсів рукописної та книжкової спадщини з фондів НБУВ є розроблення методичних засад наукового опису та підготовка матеріалів до Державного реєстру національного культурного надбання (ДРНКН) як форми електронного обліку пам'яток історії та культури державного рівня. Крім того, варто відзначити, що формування усіх бібліотечно-інформаційних ресурсів відбувалося на платформі ІРБІС-64. Технологічну допомогу з адаптації програми для опису різних видів документів, для конкретних проєктів нашим підрозділам надавала керівник Центру комп'ютерних технологій НБУВ доктор наук із соціальних комунікацій К. В. Лобузін.

Значний крок на шляху залучення до широкого наукового та суспільного обігу електронного ресурсу з фондів НБУВ було зроблено за останні три роки, коли виконувалася науково-дослідна тема «Розвиток електронних інформаційних ресурсів рукописної та книжкової спадщини в НБУВ» (2013–2015 рр.). Робота здійснювалася за трьома окремими напрямками, оскільки кожен з них має свою специфіку, яка пов'язана, насамперед, з джерелами дослідження та фаховим змістом електронного ресурсу.

Перший тематичний напрям роботи – «Кодикологічні та джерелознавчі дослідження рукописних фондів та книжкових пам'яток, формування електронного ресурсу» розроблявся структурними

підрозділами Інституту рукопису НБУВ (далі ІР НБУВ) – відділом кодикології та кодикографії, відділом джерелознавства, відділом рукописної спадщини та відділом фондів юдаїки (керівник теми – д-р іст. наук, професор, чл.-кор. НАН України, директор Інституту рукопису НБУВ Л. А. Дубровіна).

У процесі роботи було здійснено науковий опис рукописних книг XVI–XVII ст., вдосконалено структуру даних відповідно до хронологічної специфіки кодексів різних періодів Середньовіччя, наповнено електронний ресурс на рукописні книги для унікальної науково-інформаційної БД «КОДЕКС : Рукописні книги», призначеної для зберігання та використання інформації про кириличні рукописні книги з фондів ІР НБУВ. Проведено наукову атрибуцію та здійснено ґрунтовний кодикологічний опис рукописних книг кириличного письма на основі сучасних атрибутивних кодикологічних підходів та кодикографічних методів за період XII–XVI ст.

Підготовка до вироблення наукового опису рукописних книг передбачає визначення назви, авторства та передачу заголовків текстів (оскільки для цього періоду характерними є рукописні книги переважно церковного походження, в яких часто не зазначено автора, немає усталених заголовків та назв, почасти титулів, а в більшості – і перших сторінок та частин тексту). Кодикологи та археографи, долучаючись до підготовки наукових описів (канд. іст. наук О. А. Іванова, канд. філол. наук Л. А. Гнатенко, канд. іст. наук О. М. Гальченко, канд. іст. наук Т. А. Бургомістренко (Добрянська), встановили дати створення рукописних книг, зміст і склад текстів, мову, походження, локалізацію, авторів, писців та жертводавців, почерки, матеріал письма, описали оправу, записи, художнє оздоблення, скрипторії тощо. Було досліджено бібліографію пам'яток.

У 2014 р. розпочалося заповнення БД відомостями про рукописну книгу XVII ст., надалі планується поповнення БД інформацією про рукописні книги XVIII ст. БД розглядається як основа ДРНКН України, науковий ресурс з історії книги та писемності в Україні. Спочатку база створювалася на програмному забезпеченні «FoxPro», нині вона конвертована у платформу ІРБІС-64, яка надає набагато більше можливостей для репрезентації системної інформації та її зберігання, а також для розширення користувацьких функцій. Укладено комплекс інструктивних документів з використання БД. Наукове значення цих наукових розробок і, власне, бази даних визнано науковим здобутком

національного масштабу. У 2015 р. БД «КОДЕКС: Рукописні книги» офіційно зареєстровано як інтелектуальну власність НБУВ та її розробників.

Свою унікальну специфіку має БД «Фонди Інституту рукопису». Її основна ідея – створення комплексного, взаємопов'язаного ресурсу на особові архівні фонди ІР (а надалі й на колекційні фонди науково-просвітницьких установ та організацій, що зберігаються в ІР; загальна кількість архівних фондів становить понад 400 комплексів). БД «Фонди Інституту рукопису» дає змогу простежити рух рукопису, починаючи з прийняття його у фонди і закінчуючи поставленням на облік. У ній відзначено особливості обліку та формування наукового опису, надається подокументна інформація про склад фонду. Наукові співробітники ІР створюють та вносять до БД розширену, потрібну як для обліку, так і для використання дослідниками, інформацію за окремими розділами, записами, які надалі пов'язуються в системі: «Паспорт фонду»; «Історична довідка про фонд та фондоутворювача»; «Опис фонду на рівні окремого документа» (виконавці – канд. іст. наук І. С. Корчемна і С. О. Муссель-Драгомирецька).

БД «Фонди Інституту рукопису» – оригінальна розробка НБУВ у галузі архівознавства, і вона не має аналогів у вітчизняних та зарубіжних бібліотеках. До неї закладено всю облікову та науково-пошукову документацію на особові архівні фонди та колекції. Облікова документація тут тісно пов'язана з процесами комплектування, рухом фондів, відомостями про фондоутворювачів, відображає склад наукових описів фондів та допоміжну інформацію. Запис «Окремий документ» виконує функції електронного каталогу на архівні описи, що надає наукову інформацію про подокументний склад рукописних фондів. Підготовка включає в себе архівний пошук, виявлення і редагування інформації, уточнення назв фондів, видів фондів, дати першого надходження, визначення меж фондів та крайніх дат документів, складу документів, їхню характеристику, обсяг фонду (кількість од. зберігання), історичну довідку про фондоутворювача та відомості про історію фонду. Ця база є також інтелектуальним продуктом ІР НБУВ.

Нашими фахівцями розробляється БД «Оправи кирилических рукописних книг XIV–XVIII ст.», яка має на меті залучити до наукового обігу значний дослідницький матеріал з розвитку технології та мистецтва оправи впродовж писемного періоду історії слов'янської і, передусім, української рукописної книги. Нині ведеться робота з апробації ро-

бочих аркушів, довідково-пошукового апарата, форматів виведення даних, робочого аркуша, заповнення БД. Відсутність спеціальної термінології щодо технологій оправи, її різноаспектність, багатоваріантність термінів, розпорошення по різних історичних джерелах – усе це, з одного боку, актуалізувало, а з іншого – ускладнило завдання створення тезауруса та підготовку тримовного (українсько-російсько-англійського) словника спеціальних ремісничих термінів, що будуть покладені в основу тезауруса БД та окремого тлумачного словника. Вже відпрацьовано структуру описової статті і робочого аркуша; розпочато тестування БД та заповнення основних рубрик, що розкривають різні аспекти і деталі оправи (канд. іст. наук О. М. Гальченко, д-р. наук із соц. комунікацій К. В. Лобузін, Т. В. Герасімова).

Започатковано проект БД «Українські діячі бібліотечної справи» (канд. іст. наук Л. А. Гарбар): підготовлено та занесено до БД біобібліографічні довідки на діячів періоду 1918–1941 рр., найбільш складного періоду, що ґрунтується на проведенні значних досліджень зі встановлення біографічної інформації не лише стосовно провідних учених, життя та діяльність яких вивчалися багатьма фахівцями, але й про менш знаних особистостей, які зробили різний за ступенем важливості внесок у розвиток бібліотечної справи України (занесено понад тисячу імен). База даних поповнюється і згодом буде виставлена на порталі НБУВ для створення загальноукраїнського ресурсу (з можливістю приєднання до бази інших бібліотек).

Продовжується наповнення БД науково-довідкових видань «Підручний фонд ІР» (виконавці – О. А. Скрипка, С. О. Муссель-Драгомирецька, А. О. Радзіловська). Основою створення БД є зібрання з понад 4 тис. книг, зокрема спеціальних довідників, монографій з історії рукописної спадщини, публікацій рукописних пам'яток та каталогів рукописних книг, якими користуються співробітники, дослідники-відвідувачі ІР НБУВ. Окремою базою представлений інформаційний ресурс збірника наукових праць «Рукописна та книжкова спадщина» (А. О. Радзіловська).

Систему спеціалізованих бібліографічних БД створено у відділі фонду юдаїки (ВФЮ ІР) (керівник – канд. іст. наук І. А. Сергєєва). Електронний ресурс відділу вирізняється своєю унікальністю, адже єврейська колекційна книга впродовж радянського періоду перебувала в стані консервації і не залучалася до наукових досліджень. Так, для створення БД «Єврейські стародруки західноєвропейськими мовами» про-

ведено комплекс робіт з первинної атрибуції та наукового опису цих книжкових пам'яток (внесено 700 записів (Н. О. Щеколдіна). У процесі формування БД періодичних видань «Юдаїка-росіка» виконуються аналітичні розписи кожного примірника періодичного видання та здійснюється редагування БД для конвертації в РБІС-64 (вже внесено 1261 бібліографічний запис). Готується до видання каталог єврейських періодичних видань російською та українською мовами з фондів НБУВ (О. Ю. Горшихіна). Розпочато створення нової бібліографічної БД за мовним принципом, – «Періодика ідиш та івритом у збірці ВФЮ ІР» (внесено 1142 записи), з перспективою перетворення її у повнотекстовий ресурс. Завершено роботу з виявлення, добору та підготовки для оцифрування єврейських періодичних видань України міжвоєнного періоду (загальна кількість видань – 181 назва), складено списки видань із зазначенням примірників, номерів, сторінок (О. К. Веселко). Нещодавно започатковано БД «Стародрукована єврейська книга». Спільно з керівником Центру бібліотечних електронних ресурсів і технологій К. В. Лобузіню створені та відпрацьовані поля опису з урахуванням мовної, колекційної специфіки видань; внесено 491 запис, відредаговано 716 записів (О. Т. Батанова, Г. А. Ривкіна). Продовжується внесення аналітичних та мистецтвознавчих описів до БД «Єврейський календар» (Г. А. Ривкіна).

Готується цінна електронна колекція «Альбоми навчальних малюнків іконописної та малярської майстерні Києво-Печерської лаври XVIII ст. («Кужбушки») в ІР НБУВ» – 25 альбомів (приблизно 2000 графічних аркушів). Вже проведено комплексний науковий опис друкованої графіки XVI–XVIII ст. із встановленням авторства твору, дати, сюжету, техніки виконання, стану збереження, напрацьовується спеціалізований електронний ресурс, що включатиме в себе як науковий опис, так і зображення малюнків (Н. О. Щеколдіна).

Другий напрям роботи з виконання науково-дослідної теми «Розвиток електронних інформаційних ресурсів рукописної та книжкової спадщини в НБУВ» (2013–2015 рр.). – «Історико-книгознавче дослідження книжкових пам'яток: створення науково-інформаційних ресурсів на стародруки та рідкісні видання» – виконувався відділом стародруків та рідкісних видань (керівник підтеми – д-р іст. наук, проф. Г. І. Ковальчук).

Створення електронних бібліографічних та дослідницьких ресурсів на стародруки, рідкісні видання НБУВ є вагомим результатом наукової,

науково-практичної діяльності відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ. Ці ресурси оперативно публікуються на сторінці відділу на порталі НБУВ і доступні дистанційно.

Пріоритетом при виконанні теми було обрано попримірникове дослідження стародруків, рідкісних видань і створення сучасних електронних інформаційних ресурсів, що передбачало рекаталогізацію книжкових пам'яток *de visu*, дослідження історії видань і примірників, а отже – доповнення описів: додавання книгознавчих анотацій стосовно оправ, автографів, екслібрисів, раритетності примірника, варіантів видання та ін. Загалом до системи баз даних відділу стародруків в РБІС-64 за останні три роки додано майже 6 тисяч описів; ще 6,5 тисячі записів, внесених у попередніх версіях РБІС, доповнено і переопрацьовано; усього в різних базах здійснено понад 28 300 редагувань. Новими записами поповнювалися БД стародруків, надрукованих кириличним, латинським, гражданським шрифтами, палеотипів, українських видань, надрукованих латинським шрифтом, рідкісних видань XIX–XX ст., мініатюрних видань, книгознавчих та історико-культурологічних видань (підручний фонд відділу). В описах стародруків та рідкісних видань, окрім відомостей, зазначених на титулі (автора, назви, місця та року видання, друкарні), подавалися, встановлені за допомогою довідкової літератури, відомості про видавців, редакторів, перекладачів, інші персоналії; вміщувалися посилання на бібліографічні покажчики та електронні копії видань; зазначалися особливості художнього оформлення (гравюри, ініціали, заставки, кінцівки тощо); проставлено індекс рубрикатора НБУВ, фінгерпринти, предметні рубрики. Фіксувалися й особливості примірників – власницькі записи, печатки, штампи, екслібриси; зазначалися особливості оправ, вказувалася повнота / дефектність примірників.

Завершено введення в БД кириличних стародруків відомостей про київські видання до 1800 р. включно у фонді відділу. Внесення коротких бібліографічних описів попередньо потребувало роботи зі стародруками *de visu* – передачі назв видань за титулом та формулювання уніфікованих назв, звірки примірників між собою, уточнення параметрів опису, встановлення змісту видань для заповнення поля тематичних рубрик тощо. У процесі роботи в окремих випадках проведено атрибуцію та переатрибуцію примірників або їх частин. Наприклад, було виявлено псевдовидання – «Чин молебний» 1763 р. Крім того, вдалося віднайти стародру-

ки, не включені до жодного бібліографічного покажчика, серед них «Форма» 1763 р. із розпорядженням про читання текстів Апостола; виявлено неописані аркушеві видання та фрагменти у складі стародруків, проведено атрибуцію 23 дефектних примірників видань і фрагментів. Встановлено факти існування тотожних видань з різними роками видання, доповнення примірників вставками окремих невеликих за обсягом текстів, не відображених у бібліографії (канд. іст. наук Н. П. Бондар). Внесено описи 11 старообрядницьких видань, у зв'язку з чим переатрибутовано місце видання 3-х стародруків, назву одного супрасльського видання, виявлено й атрибутовано один алігат у конволюті супрасльських видань (Н. В. Заболотна). Доопрацьовано та введено до БД (О. О. Железняк) описи 67 видань у 90 примірників кирилических стародруків XVIII ст. друкарень європейських міст (Амстердама, Будина, Бухареста, Варшави, Венеції, Відня, Вільнюса, Галле, Гродно, Дубосарів, Клинців, Могильова, Перемишля, Римника, Сибіу, Ясів).

Весь цей час тривала рекаталогізація видань XIX – початку XX ст. старослов'янським шрифтом. Практична робота з внесення до БД специфічних описів таких видань потребувала подальшого розроблення теоретичних засад опису – наприклад, форми позначення формату цих видань, передачі специфічних кирилических літер, особливостей художнього оформлення (канд. іст. наук Н. П. Бондар).

До бази даних громадянського друку внесено майже 800 нових записів видань 1710–1830 рр. (приблизно 3000 примірників). Характерним для цієї колекції є наявність багатьох примірників одного видання – дублетів, тому примірників описано значно більше, ніж є записів у базі. Кожен примірник може відрізнитися наявністю печаток, екслібрисів, автографів, кількістю сторінок, дефектами, тому потребує окремої уваги і перегляду екземплярів *de visu*. Здійснено рекаталогізацію-редагування раніше створених записів, у попередній версії ІРБІС – майже 3000 записів. Було зацентровано увагу на описі українських видань громадянського друку, внаслідок цього внесено до БД описи київських видань 1787–1830 рр. – 63 видання, 287 примірників (Т. В. Олешко).

У базі даних колекції рідкісних видань виконано допис *de visu* майже 3,5 тисячі записів, внесених у попередніх версіях ІРБІС. Редагування та внесення нових записів передбачало, серед іншого, визначення країни та мови видання; внесення у додаткові точки доступу інформації про редакторів, видавців,

ілюстраторів, перекладачів та ін.; внесення нових загальних приміток та приміток стосовно оформлення видань; внесення інформації стосовно особливостей та стану збереженості примірників; перевірку та, при потребі, внесення додаткових відомостей про печатки, штампи, екслібриси; заповнення рубрики «персоналії», у т. ч. стосовно наявності портретів історичних осіб; зазначення особливостей дублетів у роз'єднані дані; перевірку кожного поля на правильність внесення даних та, при потребі, їх доповнення. Напрацьовано засади внесення описів в адаптованій формі та за титулом для видань XIX ст.

На відміну від вищезазначених баз, записи до яких вносилися шляхом рекаталогізації карткових каталогів, відбувався опис іноземних стародруків, що не були до цього в науковому й бібліотечному обігу, і внесення цих описів до відповідної БД. Багато видань (переважно без титульних аркушів) потребували попередньої атрибуції – наукового пошуку і встановлення основних вихідних відомостей, у т. ч. шляхом звірки з електронними копіями стародруків з європейських бібліотек, бібліографічними БД та друкowanими покажчиками. Серед атрибутованих видань виявлено 6 палеотипів, 4 плантена. Мова видань – латинська, німецька (у т. ч. готичним шрифтом), французька, італійська, польська. Загалом до БД іноземних стародруків (разом з рекаталогізацією) внесено описи понад 1750 видань. Відредаговано 3065 записів. Додатково у полі 215 співробітники вказували, окрім пагінації, формат і розміри книги в см; у п. 315 зазначали особливості художнього оформлення (наявність гравюр, ініціалів, заставок, кінцівок); у п. 606 визначали предметну рубрику; у п. 321 додавали посилання на бібліографічні джерела; у п. 316 вказували характеристику оправи, стан збереження примірника тощо. У спеціальні поля, що формують словники, введено, часто за допомогою довідкових джерел, уніфіковані прізвища видавців, редакторів, перекладачів, художників та граверів (п. 702), назви міст; у частині описів – міжнародний ідентифікатор видання фінгерпринт, уніфіковану інформацію про екслібриси, печатки та штампи (п. 398). За допомогою цих полів формуються додаткові можливості пошуку. Дуже важливою є також внесена інформація про зв'язки частин видання, томів, алігатів у конволюті. Відтворено власницькі записи, котрі стосуються історії книги (п. 396). Особливу увагу зосереджено на записах кирилическим шрифтом.

Слід наголосити, що вперше у відділі стародруків та рідкісних видань і, наскільки відомо, в Ук-

раїні, для ідентифікації стародруків було застосовано міжнародний ідентифікатор фінгерпринт. Він виявився ефективним при розрізненні варіантів видань із колекції ельзевірів. Розпочато також рекаталогізацію колекції ельзевірів відділу. До БД іноземних стародруків внесено 277 переопрацьованих, доповнених описів видань, 376 примірників (О. Ю. Курганова, О. С. Недашківська). За друкованим каталогом М. А. Шамрай, до БД іноземних стародруків внесено описи альдин відділу (О. І. Дзира). Переописано і введено до БД описи 13 плантенів (26 примірників, Ю. К. Рудакова).

Здійснено перевірку бази «Палеотипи» на повноту представлення колекції. Частина книжкових одиниць є конволютами, причому не всі складові конволютів є палеотипами, тому повну перевірку можна здійснити лише із залученням топографічних каталогів і самих книг. Звірено частину колекції, що зберігається у відділі, до № 1214 (І. О. Римарович, Ю. К. Рудакова). Здійснено 57 редагувань записів у базі інкунабул.

Описано і внесено до бази даних «Національна бібліографія» 70 стародрукованих видань латинським шрифтом латинською чи польською мовами, надрукованих в українських друкарнях у XVII – першій третині XIX ст., серед них луцькі, бердичівські, львівські, почаївські друки. Вивчення теми ще раз переконливо засвідчило, що, з огляду на складну історію українського друкарства, вітчизняними потрібно вважати всі видання, випущені на території етнічного проживання українців або хоча б у межах сучасної України, тобто не лише кириличним шрифтом старослов'янською чи староукраїнською мовами.

Не можна сказати, що Україна зовсім не має бібліографічного репертуару стародруків. Проте існуючий друкований «Каталог стародруків, виданих на Україні» Я. Запаса і Я. Ісаєвича наразі дещо застарів: описи там не завжди уніфіковані; за 30 років, що пройшли з часу виходу цього каталогу, науковці, зокрема і фахівці відділу, виявили цілу низку видань або їх варіантів, не відбитих у каталозі; зовсім не обліковані в ньому видання єврейським та вірменським шрифтами. Крім того, в каталозі недостатньо відображено місця зберігання примірників стародруків, бодай в Україні. На кінець 2015 р. у БД зареєстровано 429 українських латиношрифтих видань.

Значно доповнена БД мініатюрних видань (О. І. Дзира) – містить понад 1000 записів. За три роки аналітична БД статей з книгознавчих журналів та збірників суттєво поповнилась і має вже

понад 1600 записів (О. С. Недашківська). Ще одна база, яка користується великою популярністю, – БД підручного фонду відділу, вона містить описи книг з книгознавства, історії книги та друкарства, історії філософії, культури, мови, літератури тощо. Цей електронний каталог містить описи понад 4200 видань як нових надходжень, так і книжок, що потрапили до відділу значно раніше, починаючи з 1920-х рр., і тому відсутніх в електронному каталозі бібліотеки (О. С. Недашківська, М. О. Гузунова).

Означена діяльність НБУВ вкрай важлива для створення в Україні Державного реєстру книжкових пам'яток як складової частини Державного реєстру національного культурного надбання (ДРНКН). НБУВ не тільки проводить семінари на цю тему, надає консультації, в т. ч. і у вигляді науково-методичних публікацій, але й публікує значні ресурси рукописних та книжкових пам'яток з власних фондів на порталі в рубриці «Матеріали до Державного реєстру національного культурного надбання» (<http://nbuv.gov.ua/node/610>). Цьому передувала підготовка блоку нормативної документації, переліку колекцій – книжкових пам'яток НБУВ, категорій одиничних книжкових пам'яток з фондів Бібліотеки, затверджених вченою радою установи. Фахівці НБУВ готували відповідні пропозиції для Міністерства культури України. У червні 2014 р. було проведено семінар для бібліотекарів мережі академічних бібліотек з укладання БД ДРНКН, на якому виступило 5 науковців відділу; Національній бібліотеці Білорусі надано письмову довідку щодо нормативної та методичної бази підготовки Реєстру в Україні; у 2014 р. «Матеріали до Державного реєстру книжкових пам'яток на порталі НБУВ» були презентовані у тезах доповідей конференції «Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору» і на порталі НБУВ (Г. І. Ковальчук, К. В. Лобузін). У 2015 р. проведено відповідний семінар-практикум для бібліотекарів університетських бібліотек.

На порталі НБУВ представлено ще кілька унікальних електронних ресурсів (Г. І. Ковальчук, К. В. Лобузін): «Основні підходи до експертизи книжкових пам'яток» (<http://www.nbuv.gov.ua/node/862>); «Науково-дослідний проект «Книжкові пам'ятки України»» (<http://nbuv.gov.ua/node/2389>), який дає змогу в тестовому режимі перевірити можливості програми ІРБІС-128, об'єднати інформацію від віддалених каталогізаторів. Поки що йдеться про примірники прижиттєвих та посмертних видань Т. Г. Шевченка з фондів бібліотек та музеїв України (презентація

відбулася під час «Третіх міжнародних книгознавчих читань «Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці» в Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова 15 вересня 2015 р. і на секції «Книгознавчі дослідження бібліотечних фондів та їх введення у науково-інформаційний простір» під час Міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація» в НБУВ 7 жовтня 2015 р.). На початок 2016 р. було зареєстровано 12 учасників проекту із 5 міст України (Київ, Ніжин, Одеса, Ужгород, Харків).

Про актуальність цього напрямку опосередковано свідчить офіційний запит депутата Верховної Ради України Т. Басенка щодо Державного реєстру. НБУВ надала розгорнуту відповідь, з фіксацією проблем і пропозиціями стосовно шляхів їх вирішення. Г. І. Ковальчук як заступник голови Експертної комісії Міністерства культури з відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до ДРНКН виступила з ініціативою подальшого розвитку технології формування цього електронного ресурсу, запропонувала зміни до відповідної Інструкції. З огляду на те, що НБУВ має спеціальну програму для корпоративних проектів – ІРБІС-128, здатну об'єднувати описи видань і примірників видань від віддалених каталогізаторів, було внесено пропозицію використати ці можливості для зведення інформації до Реєстру. Однак, Міністерство культури України фактично відмовляється від напрацювань НБУВ і пропонує активізувати діяльність зі створення Реєстру через оновлення попередньої Інструкції з відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до ДРНКН. Члени Експертної комісії зокрема пропонують: розширити документ не лише на бібліотечні, а й музейні та архівні фонди; вилучити позиції «рукописи», залишивши «рукописні книги»; розширити критерій видань українською мовою, незалежно від території, до 1923 р., відповідно до вже здійсненого проекту «Україномовна книга», залишивши «будь-якою мовою на території України» до 1860 р.; до груп видань, котрі потребують експертної оцінки стосовно віднесення до книжкових пам'яток, додати деякі категорії пам'яток.

Фахівці НБУВ наполягають на тому, що необхідно чітко прописати функції бібліотек у сьогоденній ситуації, адже відбір пам'яток уже відбувся в попередні роки. Реєстр має зафіксувати всі наявні в державних сховищах країни примірники книжкових пам'яток, а не тільки 5 примірників у найбільших бібліотеках. Пропону-

валося зняти інформацію про фізичний стан книг, адже це переважує Реєстр, а також вимогу користуватися бібліографічними покажчиками – це і так зрозуміло. Але головне, що запропонувала НБУВ, це нова методологія зведення інформації: всі фондодержальники книжкових пам'яток (установи) реєструються на сайті НБУВ і додають самі свою інформацію в БД «Книжкові пам'ятки України», що є основою Державного реєстру.

Слід зауважити, що чим більше відпрацьовується документ такої ваги, тим більше виникає питань і нових пропозицій. Вже навіть назва документа зазнала змін. Це вже не «Інструкція», а «Порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання». Документ, безперечно, став кращим. Нині до Державного реєстру включаються всі рукописні книги до XVII ст. включно, а XVIII ст. – після експертної оцінки; всі стародруки до 1800 р. включно, а після цієї дати пріоритет мають україномовні видання – всі до 1922 р. включно, і видання, що вийшли на території України іншими мовами – до 1860 р. включно. Решта видань потребує експертної оцінки; автоматично за датою, мовою чи містом видання не включаються до Реєстру, але експертиза може визначити деякі з них вартими для включення до Реєстру. Проте, найголовніша на сьогодні проблема – зведення примірників видань з різних книгосховищ в один Реєстр: згідно з запропонованим Порядком – в ручному режимі, через одержання списків з переліком видань і примірників електронною поштою від сотень (тисяч?) установ – фондодержальників книжкових пам'яток. За такої ситуації основна робота і відповідальність лягає на невелику групу експертів при Міністерстві культури, які на громадських засадах мають переглядати, перевіряти, уточнювати, виправляти сотні тисяч описів, адже йдеться переважно про тиражовані видання шести століть!

Третій напрям роботи з виконання науково-дослідної академічної теми – «Історичні бібліотеки та спеціалізовані книжкові колекції відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій» (керівник – канд. іст. наук О. С. Рабчун).

Відділ продовжує здійснювати роботи з наукової реконструкції бібліотечних колекцій та зібрань, що надійшли до НБУВ як націоналізовані радянською владою, та зі створення електронних каталогів на ці фонди. Триває виявлення примірників періодичних видань у фондах історичних бібліотек (Університету св. Володимира, Київської духовної академії, Києво-Печерської лаври, Київського ко-

мерційного інституту) та створення зведеного каталогу на них; здійснюється редагування внесених до БД періодичних та продовжуваних видань, що зберігаються у фонді релігійних видань до 1917 р. (створено та відредаговано 8 тисяч записів). Спільно з відділом програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж відпрацьовано алгоритм уведення періодичних видань зі складу історичних колекцій з метою створення зведеного каталогу періодики в НБУВ.

Продовжується підготовка до введення у науковий обіг польськомовного, франкомовного та німецькомовного фондів відділу історичних колекцій – літератури переважно XVIII – початку XX ст. Відредаговано понад 20 тисяч записів. Проведено семінар для співробітників, обговорено та ухвалено єдину форму заповнення полів в електронному каталозі з метою уніфікації описів видань, що можуть зберігатися у фондах інших підрозділів НБУВ. Створено 4244 нових записи до БД відділу колекцій (А. М. Беба, В. В. Семененко, О. О. Лозовська, Л. О. Малініна, канд. іст. наук Т. А. Якубова).

Завершено підготовку статей у БД «Історичні колекції», які водночас становлять основу майбутнього Путівника по історичних колекціях НБУВ – «Бібліотека університету св. Володимира та її складові» (канд. іст. наук М. К. Іваннікова, канд. іст. наук Т. Є. Мяскова, Л. М. Деменко, канд. іст. наук О. С. Рабчун).

Триває опис книг бібліотеки Київського комерційного інституту (понад 3 тисячі) та введення їх до БД відділу (300 записів, З. Б. Афанасьєва, Н. Л. Васькевич). Наповнюється БД «Родова книгозбірня Урбановських та Стажинських»: описано близько тисячі видань, відредаговано понад 1200 записів (канд. іст. наук О. С. Рабчун, О. В. Василюк). Продовжується вивчення та введення у науковий обіг особових бібліотек відомих науковців, культурних, релігійних діячів кінця XIX – початку XX ст., зокрема Антонія Храповицького, баронів Шодуарів, барона Штейнгеля; відредаговано 2288 записів у БД (канд. іст. наук Т. Є. Мяскова, канд. іст. наук І. О. Гуржій, канд. іст. наук О. В. Заєць). Розпочато роботу з вивчення книжкового зібрання відомого книготорговця Л. Ізиковського: виявлено та опрацьовано понад 150 видань, що мають ознаки книжкової колекції (О. М. Гуль).

Продовжено дослідження «Supplementa ad Coll. Reg.», що розміщується після основного масиву колекції та має порядкові номери (наприклад, Suppl. 1). Кількість дублетів видань, що збереглися в цьому відділі, варіюється від 2 до 172

примірників. Загальна кількість назв – 565 (Л. М. Деменко, канд. іст. наук О. С. Рабчун).

Виконується наповнення БД монастирських бібліотек, бібліотеки Університету св. Володимира, Віленської медико-хірургічної академії та Віленського університету,

Порівняно новою формою електронних ресурсів, що здобула визнання і прихильність користувачів, стали електронні тематичні виставки. За три роки підрозділи – виконавці теми підготували 44 віртуальні виставки, які ґрунтуються на достовірних джерелах – історико-культурних фондах. Необхідну інформацію можна віднайти в архіві виставок на порталі НБУВ.

За останні роки значно активізувалося введення інформації про підрозділи на їхніх сторінках на порталі НБУВ. Представлялася інформація про нові надходження, дари та дарувальників, виставки, конференції, в яких брали участь співробітники. Заведено сторінки відділів стародруків, бібліотечних зібрань у соціальній мережі Facebook.

Підготовка електронних ресурсів стала реальною базою для наукових досліджень рукописної та книжкової спадщини. Лише за останні три роки за результатами таких наукових досліджень загалом видано 6 індивідуальних і 3 колективних монографії, підготовлено 3 збірники наукових праць, 1 збірник матеріалів конференції, 3 наукових каталоги, 1 довідник по фондах ІР НБУВ, 6 наукових публікацій пам'яток та документальних джерел (зокрема «Псалтир. Переклад українською мовою Пилипа Морачевського (1864–1865)», підгот. вид. Л. А. Гнатенко), в т. ч. музичної єврейської спадщини «Хасидская и клезмерская музыка из коллекции С. Ан-ского (1912–1914)» «Первая фольклорная экспедиция Моисея Береговского (1929–1930)» (І. А. Сергєєва) на компакт-дисках, 416 статей та матеріалів конференцій. Окреслений електронний ресурс користується значним попитом як в Україні, так і за рубежом.

Наукові розробки, інші праці співробітників опубліковані також в електронному вигляді на порталі НБУВ. Виконавці теми брали участь у підготовці 51 наукового видання. Усього вийшло 439 публікацій загальним обсягом майже 650 друкованих аркушів; введено бібліографічних записів до БД загальною кількістю 350 умовних аркушів (по 40 тисяч знаків у аркуші). Розробниками теми виголошено 236 доповідей на наукових конференціях чи семінарах.

Окрім бібліографічних БД, достатньо глибоких та своєрідних за структурою опису документів,

здійснено відбір найцінніших пам'яток та підготовлено наукові метадані для «Цифрової бібліотеки», а також галереї проєктів «Електронної світової бібліотеки», «Золотої бібліотеки Євразії», які теж представлені на порталі НБУВ. Одночасно створювався фонд страхових копій книжкових пам'яток.

Підсумовуючи викладене, можемо стверджувати, що у НБУВ створено і продовжує розвиватися новий знанневий електронний ресурс у вигляді тематичних баз даних, електронних каталогів, колекцій повнотекстових копій як рукописної, так і книжкової спадщини, унікальних бібліографічних баз даних окремих видів джерел з можливостями дистанційного доступу до них у локальних та міжнародних електронних мережах.

Створення такого значного за обсягом ресурсу стало можливим завдяки ґрунтовним теоретичним, методичним, науково-практичним дослідженням рукописної та книжкової спадщини як інформаційного потенціалу сучасної науки, зокрема розкриттю її складу шляхом удосконалення системи наукового опису різних книжкових пам'яток та джерел.

Колективами фахівців різних структурних підрозділів НБУВ активно вивчається походження, історія бібліотечних колекцій та зібрань культурно-просвітницьких установ, вищих навчальних закладів, монастирів, наукових товариств, друкарень та видавництв, музеїв, окремих штучно створених книжкових колекцій та архівних фондів. Це

дало змогу ввести у науковий обіг значну за обсягом інформацію історико-книгознавчого, джерелознавчого, бібліотекознавчого змісту, розкрити важливі аспекти історії науки, освіти, культури, пов'язані з розвитком наукових знань, суспільно-політичними процесами, вивчити та оцінити внесок видатних особистостей у становлення та розвиток духовної сфери суспільства.

Розроблено методики наукового дослідження різних видів книжкових джерел, рукописних книг та стародруків, які уможливили виявлення, атрибуцію, наукове описування рукописних, книжкових масивів за різними рівнями, видами, специфікою, а також створення різного типу метаданних на різні види джерел. Розвиток електронного ресурсу пов'язувався з виконанням завдань постійної адаптації технологій до нового за змістом джерельного масиву підготовленої інформації, що вирізняється за хронологічними, змістовними та видовими критеріями. Напрацьовано спеціальні технологічні рішення, котрі забезпечують сумісність інформаційних продуктів.

Одним з практичних результатів виконання науково-дослідної теми «Розвиток електронних інформаційних ресурсів рукописної та книжкової спадщини в НБУВ» (2013–2015 рр.) є підготовка матеріалів по розділу «Книжкова спадщина» до Державного реєстру національного культурного надбання як форми електронного обліку пам'яток історії та культури державного рівня.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2016 р.

UDC 090.1:004.6:027.021(477-25)НБУВ

Liubov Dubrovina,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Director of the Institute of Manuscript of VNLU

Halyna Kovalchuk,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of Book Studies of VNLU

THE DEVELOPMENT OF DIGITAL INFORMATION RESOURCES OF MANUSCRIPT AND BOOK HERITAGE IN VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE

The article covers the current state of the formation of manuscript and book national heritage digital resources, development of scientific researches and creation of databases, digital catalogs, full-text scientific resource and digital collections of the Institute of Manuscript, the Department of Old Printed Books and Rare Editions, the Department of Librarian Gatherings and Historical Collections of Vernadsky National Library of Ukraine.

К е у о р д с: manuscript and book heritage, digital resources, databases, book monuments, historical collections, VNLU, State Register of National Cultural Heritage.

УДК 090.1:004.6:027.021(477-25)НБУВ

Любовь Дубровина,

д-р ист. наук, профессор, чл.-кор. НАН Украины, директор Института рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

Галина Ковальчук,

д-р ист. наук, профессор, директор Института книговедения Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

РАЗВИТИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ РУКОПИСНОГО И КНИЖНОГО НАСЛЕДИЯ В НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКЕ УКРАИНЫ ИМЕНИ В. И. ВЕРНАДСКОГО

В статье анализируется состояние подготовки электронных ресурсов рукописного и книжного национального достояния, развития научных исследований и создания баз данных, электронных каталогов, полнотекстового научного ресурса, цифровых коллекций Института рукописи, отдела старопечатных и редких изданий, отдела библиотечных собраний и исторических коллекций НБУВ.

К л ю ч е в ы е с л о в а: рукописное и книжное наследие, электронные ресурсы, базы данных, книжные памятники, исторические коллекции НБУВ, Государственный реестр национального культурного достояния.